

Svenskarna utlovade Prästö frihet från plundring vid invasionen av Själland i februari 1658, men "haver de det ej holden, mens denne liden By fremfor nogen anden Købstad her i Landet overfaldet, de Fornemste i Byen bortjaget, røvet og plyndret fra os al den Del, de kunde overkomme, og paa en seks Dages Tid, medens deres Pogagievogne gik her igennem, alt vores Gods og Formue, saa vidt her var, og de føre kunde, borttaget. Derefter haver vi, paa det at Husene ej skulle afbraendes, maattet give 700 Rd. til Brandskat, som vi hos Godtfolk haver laant og endnu ikke er betalt."

Axel Juuls och Oluf Rosenkrands rapport i augusti 1660
om tillståndet i Själland.

"-RØVET OG PLYNDRET-"

Första kriget mot Danmark 1657-1658. I dess spår övergrepp mot civilbefolkningen, kontributioner, plundringar och brandskatter.

Det torde framstå som ganska klart att Karl X Gustav önskade utvidga det svenska Östersjöväldet. Det första ledet i denna politik var att driva bort polackerna från Östersjön, men motståndet blev, som vi har sett, större än kungen beräknade. Motgångarna registrerades noga i Danmark och skälen var flera. Bland de senaste fanns Horns och Torstenssons grymma krigföring i Skåne och på Jylland 1643-45 samt den orättfärdiga freden i Brömsebro. Det fanns andra och allvarligare orsaker då Fredrik III förklarade krig mot Sverige den 1 juni 1657 nämligen, krig i preventivt syfte. Då det på goda grunder kunde antagas, att svenskarna, när tiden var inne, skulle finna anledning utvidga sitt livsrum till att omfatta hela Östersjön. Trots att man i den danska statsledningen länge räknat med ett kommande krig med Sverige, hade man ännu inte vid krigsförklaringen den 1 juni 1657, någon bestämd plan på hur fälttåget skulle inledas! - En äventyrlig underlåtelse, som mycket snart skulle medföra svåra och tragiska konsekvenser för hela Danmarks folk.

Signaler om ett förestående krig mot Danmark sänkades inte. Svenske kungen anförtrorde redan i december 1656 franske ambassadören Charles d'Avaugour vid fältlägret i Polen, att han ämnade vända sig mot Danmark efter polska krigets slut. Rykten härom i Polen och Brandenburg i början av 1657 dementerades emellertid av den svenske kungen, främst på grund av de förvecklingar en sådan handling skulle få, och med tanke på svenskarnas fördrag med Brandenburg mot Polen den 15 juni 1656 i Marienburg.

En krigsplanering mot Danmark hade för övrigt förekommit i det svenska riksrådet och i ständernas secreta utskott redan under oktober och november 1652. Det hela strandade då på de komplikationer som kunde uppstå för den svenska handeln efter ett befarat ingripande av Nederländerna på Danmarks sida.

Någon annan väg än ett preventivkrig syntes inte framkomlig för Danmark. Med hänsyn till svenskarnas prekära läge i Polen under sommaren 1657 syntes dessutom tidpunkten vara väl vald. Det gällde nu att vara eller inte vara och för många blev utgången, att inte vara.

De händelser som ligger mellan den tid då den svenska hären gick över Holsteins gräns i juli 1657, till det preliminära fredsfördraget i Taastrup den 18 februari 1658, har gång på gång skildrats av svenskarnas chauvinistiska historieberättare. Dessa uppreklamerade "bragder" kan i betydlig grad reduceras mot de enorma våldsdåd, som de svenska historiebetygarna förtigit. Kanske förstaeligt, eftersom allt i den karolinska kappan i verkligheten inte var hjältedåd.

Den 25 augusti 1657 stod svenskarna framför Fredriksodde, den nya fästningen vid Lilla Bält, som skulle skydda Jylland och övergången till Fyn. Medan Karl Gustaf Wrangel belägrade fästningen, utbredde sig svenska strövkårer över hela Jylland. Visa av det förgångna, reste sig folket med vapen i hand för att försvara sina hem. Relationerna berättar härom till exempel, att det kom till strid mellan svenskarna och 2 000 beväpnade bönder på norra Jylland. Skoningslöst slaktades här inte mindre än 800 bönder, som inte gjort annat än att försöka försvara de sina och det lilla de ägde.

Natten till den 24 oktober stormades Fredriksodde. Jylland och Fyn var nu förlorade, vägen låg fri över Lilla Bält. I fästningen fanns rikt byte, som nu föll i erövrarnas händer, sedan Wrangel förklarade staden fri för plundring. Folket i den kringliggande bygden hade nämligen deponerat sina värdesaker här inför fiendens ankomst. Allt föll i svenskarnas händer och dessutom kunde Wrangel lägga beslag på danske överbefälhavaren Anders Billes arkiv, som också förvarades i fästningsvalven. Bille själv låg sårad och kunde inte göra något för att rädda sin egendom. Arkivets resterande delar finns numera i svenska riksarkivet. Wrangels svärson Nils Brahe deltog också i stormningen av Fredriksodde. Bevisen finns på Skokloster där det såväl bland Wrangels som Brahes vapensamlingar finns vapen som tillhört Anders Bille.

På morgonen den 30 januari 1658 gick den svenska hären över isarna på Lilla Bält, från Hejlsminde över Brandsø till Tylering Vig på Fyn. Nästa dag höll svenske kungen sitt intåg i Odense, där han upprättade sitt högkvarter i Dalum kloster, strax söder om staden. Rester av plundringsbytet från Odense förvaras på Skokloster. I Wrangels vapensamling finns som exempel ett tiotal danska gevär med Ebbe Rosenkrantz sigill ävensom andra föremål från samma familj i form av vapen, kistor med mera. Karl Gustaf Wrangel skickades vidare med några regementen för att besätta Nyborg och Erik Dahlberg skickades över Svendborg mot öarna i söder för att undersöka isförhållandena där och över Stora Bält. På Nyborgs slott togs länsherren Otto Krag tillfånga. Krag hade förut varit länsherre till Halsnøj i Norge och arrendeherre till Møgellönder. På Skokloster förvaras målningar från de här platserna. Målningen från Halsnøj får anses vara särskilt märklig, eftersom den är Norges äldsta landskapsmålning utförd av Elias Fiilenschoug. Med vilken rätt förvaras en sådan nationell klenod på Wrangels Skokloster, särskilt med vetskap om att konstverket och det övriga var Wrangels del i plundringen av det erövrade slottet.

Sedan Dahlbergs underrättelser inkommit, gick hären över Svendborg till Taasinge och vidare över isen till Langeland. Härifrån gick färden över Stora Bälts isar till Grynsted på Laaland där fästningen Naskov nesligt kapitulerade utan strid. Färden fortsatte via Falster över Grønsund till Vordingborg där svenske kungen med sin erövrarmé steg iland på Sjöllands jord den 11 februari.

Själlands folk fick nu för första gången lära känna de ovälkomna "gästerna". Axel Juul och Oluf Rosenkrands noterade 1660: "de Svenske med deres ganske Arme kom her over Isen og snart opbaad og fortærede alt, hvis de fattige Borgere havde. Dernæst en stor Del de bedste udplyndrede deres nedste Formue fra. Dernæst os paalagt stor Plynderskat og derefter 1200 Rd. Brandskat, tog alle vores Heste med dem, som noget duede, fanget og ilde medhandlet Borgerne."

Förvisso svårt, men det skulle bli värre. . .

Den 14 februari inföll överste Ascheberg i Roskilde. Relationerna omtalar att en del av borgarna genast blev utplundrade, medan en del försökte köpa sig fria från plundring. Stora summor gick dessutom åt för inkvartering och underhåll av överstarna Fersens, Kruses och Sparres samt greve Nils Brahes regementen. Till det kom underhållet av den svenska fredsdelegationen med Ulfeldt och Bielke i spetsen.

Næstved blev nästa offer. Den 16 februari kallades stadens borgmästare till Köge. Det var fråga om ackord om brandskatt och inkvartering. Borgmästaren räddade staden från brand genom att genast betala 2500 Rd. Ett flertal ledande personer tog sedan för sig smycken och pengar i samband med olika överläggningar som "diskretioner", eller med andra ord mutor för att de skulle behagas.

Juul redogör för en mängd kontributioner mot befolkningen och om överste Aschebergs regemente, vilka "ikke været nogle behaglige Gæster". Här förekom såväl utpressning som andra excesser mot värdfolket, vilka även med hugg och slag till och med blev utkastade ur sina egna hus och därefter obehindrat utplundrade.

Svenske kungen tog nattkvarter i staden vid ett par tillfällen med hela sitt hov om cirka 200 personer, vilket även det skulle bekostas av den redan utfattiga befolkningen.

Liksom på andra håll var hästar och nötkreatur begärliga byten för den hungriga svensk-tysk-polska soldatesken, här var det bara att ta för sig. Betalning var det inte tal om. Stadens rådhus användes som häkte och det kom att befolkas av sådana oförskämda människor som försökt värna det lilla de hade. Juul berättar också, att då svenskarna äntligen tvingades ut ur staden fanns där inget kvar att vare sig så eller hösta och "des bedste Mobilier af Penge, Sølv, Kobber, Tin, Messing, Klædesværk og andet Husgeraad er det fattige Borgerskab saaledes udsued og afpresset, saa her ikke findes uden ledige og tomme Huse beholden."

Plundrarfärden gick vidare. Den 19 februari ankom sju höga svenska officerare till Nykøbing, vilka på lika många regementens vägnar krävde 1000 Rd i brandskatt. Annan utväg än att betala fanns inte. Det hela blev inte bättre då även överste Aschebergs regementen ankom till staden fem dagar senare. Den olyckliga befolkningen tvingades gå invasionsarmén tillhanda med mat, gåvor och husrum samt personliga dusörer för att de inte skulle bli helt utplundrade.

Under tiden i Odense förekom rikliga godsövertaganden i olika former. Värdefullt enskilt gods från personer såväl från Jylland som från Fyn var på olika håll deponerat i staden. I den mån det kunde lokaliseras av de svenska spårarna togs

det på sedvanligt sätt i beslag som "herrelöst gods". Ursäkten var således även här "herrelöst gods" sett ur svenska ögon. Källorna nämner värdefulla böcker och handskrifter, dyrbara kläder, tapeter, vapen, guld- och silversaker och annat lösöre.

Svenske kungen var tydligen vid den här tiden på sitt allra soligaste humör. Från sitt högkvarter i Dalum kloster utdelade han belöningar till sina underhuggare i form av, som det heter, "donationer". Några exempel på denna välvilja som inte kostade givaren någonting kan här vara på sin plats.

Regeringsrådet Schweder Dietrich Kleihe fick till exempel allt det lösöre från Langeland, som förvarades hos borgaren Christer Pedersen. Sekreteraren Johan Gyldencrantz det gods som var insatt i förvar hos borgaren Detlev Kopsetter. Överste Kruse det gods som förvarades hos borgaren Claus Dreijer. Kaptenen vid Upplands regemente, Bengt Thoreson de värdeföremål som fanns hos Märta Wintappers. Sekreteraren Frans Joel gods som nedsatts hos prästen i Petri kyrka och som egentligen ägdes av Sten Bille och Christoff von Korbitz. Svenske riksmarskalken Gustaf Oxenstierna allt det gods som fanns i Hans Sperlings hus.

Överlöparen Corfitz Ulfeld fick den 1 februari 1658 donation av svenske kungen på de stora jordagodsens Lykkesholm, Sandholt, Ulrichsholm och Ravnholt på Fyn, vilka förut tillhört Christian Thomesen Sehested, Nils Trolle, Ulrich Christian Gyldenlöve och Christer Skeel. En värdig belöning till denne Judas, tillika Christian IV:s svärson och i svensk tjänst fosterlandsförrädare.

Den 12 februari fick hovstallmästaren Herman von Winter Ebbe Rosenkrantz tillhörigheter, som var deponerade hos doktor Trampe i Odense. Samma dag fick majoren Christer Carlsson "donation" på diverse värdesaker, som deponerats hos Erich Jörgensen i Odense. Några dagar senare erhöll Gabriel Oxenstierna de "mobilier" som prosten i Haderslev deponerat hos borgmästaren i Odense. Översten Fabian von Fersen fick den 17 februari Kai Lykkes värdesaker, som förvarades i ett fartyg i Kiertemeinde. Sten Bielke fick värdesakerna som fanns hos Jörgen Brahe på Hvedholm. Krigskammarpresidenten Lars Fleming blev inte heller lottlös, han fick nämligen allt det gods som Hans Friis från Clausholm på Jylland deponerat hos borgmästaren i Middelfart.

Det som uppräknats är enbart en bråkdel av det som skedde i verkligheten. Vi kan inte undgå att i fortsättningen på nytt ta upp nya exempel på denna svenska samlariver, eftersom den kom att accelerera till dittills oanade höjder under det andra kriget mot Danmark.